

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri,
tarixçi

VI Yazı

Zaqatala Üsyanı

Zaqatala Üsyanı 1920-ci il iyunun birinci yarısında Zaqatala bölgəsində sovet işğalına qarşı baş vermiş xalq hərəkatı idi. Qarabağdakı aprel işğalına qarşı üsyan ilə eyni vaxtda başlayıb. Üsyanın məqsədi Qızıl Ordu hissələrinin Zaqatala bölgəsindəki azğınlıqlarının qarşısını almaq və Azərbaycanı bütövlükdə rus işğalından azad etmək idi. Üsyan iyunun 6-da başladı. Üsyan xalq kütlələri ilə bərabər, azsaylı olmasına baxmayaraq Milli Ordu qoşun dəstələri də iştirak edirdi. Onun rəhbərləri də xalq arasından seçilmişdi. Zaqatala üsyanının rəhbəri, Tala kəndinin imamı Hafiz Əfəndi idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ordusunun Zaqatalada yerləşən və sonradan sovet hakimiyyətinə tabe etdirilən taboru da üsyançıların tərəfinə keçdi. Sayları 3000 nəfərdən ibarət üsyançılar Qızıl Ordu birliklərini asanlıqla məğlub edərək 1920-ci il iyunun 9-da Zaqatala qalasını ələ keçirdilər. Səhər saat 6-da bölgədəki üsyançı qüvvələr Zaqatalaya toplaşdılar. Şəhər qalası və tələqraf dərhal ələ keçirildi. İnkilab Komitəsi üzvlərinin və sovet işçilərinin həbsi barədə qərar verildi. Gürcüstanla sərhəddə yerləşən keçmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti taborunun üsyançılara qoşulması onların gücünü daha da artırdı. Qısa müddət sonra Qax da rus ordusundan azad edildi. XI Qızıl Ordunun bölgədə yerləşdirilmiş 7-ci süvari diviziyasının 37,39 və 40-cı süvari alayları 1920-ci il iyunun 10-da Əlibəyli, Yuxarı Muxax kəndləri yaxınlığındakı yüksəklikdə, Qaraman və sair məntəqələr ətrafında döyüşlərdə üsyançı qüvvələrin müqavimətini qıra bilməyib böyük itkilər verdi. İyunun 11-də üsyançılar 39-cu süvari alayının Əmbərçay ətrafındakı zastavalarını da geri çəkilməyə məcbur etdilər. İyunun 13-də strateji əhəmiyyətli Baş Göynük kəndi də üsyan qaldırdı və kənd Qızıl Ordu qüvvələrindən təmizləndi.

Bu zamana qədər artıq Zaqatalada Sovet hakimiyyəti devrilmişdi. Vəziyyət nəzarətdən çıxmış, ruslar üçün daha ciddi təhlükə olmağa başlamışdı. Zaqatala üsyançıları Yevlaxa tərəf yönələrək oranı ələ keçirib Qarabağdakı üsyançılar ilə əlaqə qurmağı düşünürdülər. Bu plan barədə xəbər tutan bolşeviklər Zaqatalaya hücum hədəflərini daha da tez bir müddətə həyata keçirməyə tələsdilər. Onlar Zaqatala qalasını ələ keçirib, orada ölüm hökmünə məhkum edilən Müvəqqəti İnkilab Komitəsi üzvlərini həbsdən azad etmək istəyirdilər.

Bölgədə hərbi təşəbbüs bütövlüklə üsyançı qüvvələrin əlinə keçdi və onların döyüş fəallığı nəticəsində XI Qızıl Ordunun 7-ci süvari diviziyasının vəziyyəti xeyli mürəkkəbləşdi. Bu diviziyanı tamamilə məhv olmaqdan xilas etmək üçün bölgəyəPlastun alayı, II süvari alayı, Qarabağ üsya-

nının yatırılmasında iştirak edən XX diviziyanın 58-ci piyada briqadası, 27-ci zirehli dəstə və artilleriya göndərildi. Kommunistlərdən təşkil edilmiş dəstədən ibarət əlavə qüvvələr göndərildi. Əlavə qüvvələr iyunun 16-da bölgəyə yerləşdilər və iyunun 17-də bütün cəbhəboyu üsyançı qüvvələrin üzərinə hücum təşkil edildi. Çoxsaylı hərbi texnikaya və üstün qüvvələrə malik olan XI Qızıl Ordu hissələri gün ərzində üsyançıların müqavimətini qırmağa nail oldular. Zaqatala-Şəki şose yolu və digər strateji məntəqələr yenidən onların əlinə keçdi. İyunun 18-də isə XI Qızıl Ordu hissə və bölmələri Zaqatalaya daxil oldular və burada

rin tabeliyində olan və Gürcüstanın Zaqatala ilə qonşu Laqodexi bölgəsində yerləşən dəstələr yeni üsyan başlatmaq üçün fürsətin meydana çıxmasını gözləyirdilər. Lakin 1921-ci ilin fevralında Gürcüstandakı menşevik hökuməti də bolşeviklər tərəfindən devrildi və orada da bolşevik hakimiyyəti bərqərar edildi.

Qızıl Ordu komandirləri etiraf edirdilər ki, Zaqatala üsyanı da Qarabağdakı üsyan zamanı olduğu kimi, əksinqilabçılara münasibətdə eyni amansızlıqla yatırıldı və əhalinin tərk-silah edilməsi başlandı... Bütövlükdə üsyançılardan 6 mindən çox xarici və rus tüfəngi, karabini, berdankası, 8 pulmot və böyük miqdarda tapança, müxtəlif markalı tapançalar və digər döyüş sursatı alındı."

top atəşləri ilə cavab verdikdə Şəki süvariləri hücumu keçərək 282-ci alayın əsgərlərini, demək olar ki, hamısını qırışdırdılar.

Şəki alayını tələyə salmaq məqsədilə XI Qızıl Ordunun Yevlaxdakı komandanlığı ona Bərdədən Yevlax istiqamətinə hərəkət etmək əmri verdi. Süvarilər Yevlaxa hərəkətdə iken Gəncə üsyanı barədə xəbərlər eşitdilər. Bu xəbəri dəqiqləşdirmək üçün Yevlaxa yola düşən alayın komandanı Ehsan xan Naxçıvanski onu müşayət edən bir neçə hərbi ilə birlikdə XI Ordu qərargahına gətirilərək dərhal güllələndi. Əsgərlərin əksəriyyəti isə evlərinə getmək qərarına gəldilər. Lakin 28 nəfər əsgər, 4 nəfər zabit axıradək döyüşmək üçün Qarabağa tərəf hərəkət etdilər. Bu hadisə xalq içəri-

dirməyə cəhdlər göstərildi. Dağıstandan bir qrup türk zabiti və əsgəri general Nuru Paşanın rəhbərliyi ilə Şuşaya üsyan etmiş xalqa köməyə gəldi. Üsyançılar Qarabağı rus qoşunlarından azad edib Qarabağ İnkilab Komitəsinin üzvlərini həbs etdilər. Qafqaz İslam Ordusunun komandanı olmuş Nuru Paşa Qarabağın hakimi elan edildi. Nuru Paşanın qərargah rəisi polkovnik Mahmud bəy Zeynalov idi. Onun ətrafında Azərbaycan ordusunun zabitlərindən Nuh bəy Sofiyev, Şafiyev, sabiq pristav Kərimbəy Qalabəyov və başqaları var idi. İyunun 6-da yeni hakimin sərəncamı ilə Şuşa İnkilab Komitəsinin sədri B. Vəliyev, Türkiyə kommunisti Süleyman Nuru, qırmızı molla C. Hüseynov güllələndilər.

Bolşeviklərin Azərbaycandakı qurbanları

sovet işğal hakimiyyəti yenidən bərpa edildi. Bölgə əhalisinə qarşı soyqırım törədildi və qanlı divan tutuldu.

21 iyundan etibarən Zaqatala bölgəsində cəzalandırıcı tədbirlər yenidən başlandı. Bolşeviklər tərəfindən müxtəlif şəxslərin həbsi, evlərin talan edilməsi və insanlara qarşı güc tətbiqi edilməsi həyata keçirildi. Həm Qızıl Ordu mənsubları, həm də ÇK üzvləri olan şəxslər insanların evində axtarışlar həyata keçirib, kütləvi həbslər etdilər. Həbs edilən insanların evləri bolşeviklər tərəfindən talan edildi, eyni zamanda həmin insanların mülkiyyətində olan mal-qara bölgədəki hərbi birliklərin tabeliyinə verildi. Cəza tədbirləri o qədər geniş əhatəli həyata keçirildi ki, bəzən bütün kəndlər boşalmış, yalnız qadınlar, uşaqlar və yaşlılar tərəfindən məskunlaşdırılmış hala gətirildi. Talanların adı hala çevrilməsinə görə Qızıl Ordunun bölgə komandanı bunları deməyə məcbur olmuşdu: Qızıl Ordu bu qədər zəngin bölgəni ələ vəziyyətə gətirib ki, əhali nəinki hərbi hissələri, heç özünü də dolandıra bilmir.

Məğlub edilmələrinə baxmayaraq, üsyançılar tamamilə dağılmamışdılar. Onlardan bəziləri dağlarda və meşələrdə gizlənməkdə idi, bir hissəsi isə Gürcüstana qaçmışdı. Hafiz Əfəndi, Müslim Əfəndi, Aslan bəy Qardaşov, Bəşir bəy Qalaçiyev kimi şəxslər

1929-cu ildə Zaqatala bölgəsində həyata keçirilən rayonlaşdırma zamanı onun ərazisində Zaqatala, Balakən və Qax rayonları yaradıldı.

Qarabağ Üsyanı (1920)

Yeni hökumətə qarşı ilk qüvvətli üsyan Qarabağda başladı. Yerli əhali, xüsusən də daşnak Ermənistanının nizami qoşunlarına qarşı mübarizə aparmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ordusunun əsgər və zabidləri işğala qarşı nifrətini silahlı çıxışlarla ifadə edirdilər. Bu zaman Şuşada Qarabağ sakinlərindən ibarət 300 nəfərlik silahlı dəstə də formalaşmışdı. Qarabağda yaranmış gərgin vəziyyət, nəhayət, partlayışla nəticələndi. Qarabağ Üsyanı Azərbaycanda sovet rejiminə qarşı ilk güclü müqavimət idi.

Qarabağ Üsyanı 1920-ci ildə Azərbaycan Milli Ordu hissələrinin Sovet hakimiyyətinə qarşı üsyanı, rus işğalına qarşı üsyanlardan biridi. 1920-ci ilin may ayında Qarabağda XI Qızıl Ordu hissələri ilə Azərbaycan Ordusunun əsgərləri arasında bir neçə lokal toqquşmalar baş vermişdi. Hələ mayın 21-də Tərtərə yerləşən 32-ci piyada diviziyasının 282-ci alayı yerini yeni gələn Qızıl Ordu hissələrinə verən zaman özləri ilə bərabər 3-cü süvari Şəki alayının (Milli Ordu) atlarını da aparmağa cəhd etdikdə əsgərlər silahlı müqavimət göstərmişdilər, əks tərəf

sində və tarixi ədəbiyyatda "32-lərin dastanı" kimi qalmışdı. Onlar Bərdənin sağ sahilinə keçərək sayı 1200-1500-ə yaxın olan yerli üsyançılarla birləşdilər. "32"lər üsyançıları səfərbərliyə alaraq Bərdənin sağ sahilindəki qüvvələri şəhərin kənarına sıxışdırıb, Qarabağa hərəkət üçün ciddi strateji əhəmiyyət kəsb edən bu mövqeni bir həftəyə qədər nəzarət altında saxlaya bildilər. Üsyançılar XI Qızıl Ordu hissələri ilə üç gün qanlı döyüşlər apardıqdan sonra məğlub oldular.

Milli Ordunun 6 minə qədər əsgər və zabit heyəti-Nuxa, Cavanşir, Ağdam, Tərtər süvari alayları, habelə Bakı piyada alayı və iki topçu divizionu Qarabağ bölgələrinə nəzarət edirdi. Qızıl Ordunun iki diviziyasına bu milli ordu hissələrini tərk-silah etmək tapşırılmışdı. İyunun 5-də Tərtərdə, Ağdamda və Şuşada istilacılarla qarşı qarşı üsyanlar baş verdi. Tərtər üsyançıları rus ordusunun böyük bir alayını darmadağın etdilər. Ağdamda da ruslar böyük tələfat verdilər. Yuxarı Qarabağda daşnaklar rus ordusu ilə əlbir hərəkət edirdilər. Onlar vəziyyətdən istifadə edib əzəli Azərbaycan torpağı olan Qarabağı ələ keçirmək istəyirdilər. Şuşa əhalisini üsyan qaldıran səbəblərdən biri də bu idi.

Bu zaman Şimali və Cənubi Qafqazda Sovet Rusiyasına qarşı mübarizə aparan qüvvələri birləş-

Ancaq XI Qızıl Ordunun əlavə kömək almış hissələri ermənilərin yaxından iştirakı ilə azadlıq uğrunda mübarizəyə qalxmış əliyalın əhalini qırmağa başladı. Bərdədə və Ağdamda xalqa divan tutan istilacı ordu iyunun 15-də qüvvələr nisbətində üstünlüyündən istifadə edərək Şuşanı ələ keçirdi. Milli Ordu hissələri Nuru Paşanın komandanlığı altında Qaryagin və Cəbrayıl istiqamətində geri çəkilib ölkəni tərk edərək Xiyabaninin nəzarətində olan Güney Azərbaycana keçdilər. Nuru Paşanın xəbərində var ki, 300-ə yaxın Nargin adasında saxlanılan türk ordusuna məxsus hərbi əsir Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində Milli Ordunun formalaşması prosesinin ilkin mərhələsində iştirak edib. Nuru Paşa 6-7 gün ərzində Şuşanı ruslardan və ermənilərdən təmizləyərək azad edib. Qarabağda üsyanı iştirak edən milli hərbi qüvvələrimiz Nuru Paşanın ətrafında cəm olmuşdu. Gəncədə məğlubiyətə uğrayan Azərbaycan Ordusunun əsas heyətini təşkil etmiş milli qüvvələr də Qarabağa gəlib Nuru Paşa ətrafında birləşir. Daha sonra XI Qızıl Orduya məğlub olduqdan sonra onlar Qacar Dövləti ərazisinə Güney Azərbaycana keçirlər. Beləliklə, həmin qüvvələr Kazım Qarabəkir Paşanın komandanlığı altında Türkiyə Ordusunun Şərq cəbhəsinə daxil olurlar.

1920-ci il sentyabr ayının sonlarında Nuru Paşa Türkiyənin azadlıq mübarizəsinə qoşuldu və Sarıqamış ətrafında döyüşlərə qatıldı. Nuru Paşa bu döyüşə onunla birlikdə Türkiyə ərazisinə keçmiş Azərbaycan milli süvari alayı ilə daxil oldu və bir daha Azərbaycana bağlılığını nümayiş etdirdi. Onun qatıldığı döyüş də uğurlu oldu və Azərbaycan süvari alayı 1920-ci il sentyabr ayının sonlarında Sarıqamışa ələ keçirdi. 1920-ci ilin oktyabrında Nuru Paşa Azərbaycan süvari alayı ilə artıq Ərzurumda idi. Türkiyə Böyük Millet Məclisinin qərarıyla Azərbaycan ordusuna mənsub 56 nəfəri (və yaxud 65 nəfər) zabit olmaqla 1200 (və yaxud 2000) nəfərlik süvari və piyada alayı Kazım Qarabəkir Paşanın komandanlığı etdiyi Şərq Ordusunun (15-ci kolordu) sıralarına qəbul olunurlar. Türk Kurtuluş Savaşına iştirak edirlər.

(ardı var)